

Governans untuk Geopark: Langkawi Geopark sebagai Acuan

Governance for Geopark: Langkawi Geopark as a Showcase

HALIMATON SAADIAH HASHIM, RAHIMAH ABDUL AZIZ, SARAH AZIZ ABDUL GHANI AZIZ &
CHAN KIM LING @ GERALDINE

ABSTRAK

Kepulauan Langkawi telah melalui banyak perubahan sosio-ekonomi dan kaedah pengurusan sejak kepulauan tersebut berkembang daripada sebagai 'Pulau Lagenda Mahsuri' dan 'Langkawi 99 Magical Islands' kepada 'Langkawi Pulau Bebas Cukai' (1987) dan 'Langkawi Bandaraya Pelancongan' (1990). Pengiktirafan sebagai 'Langkawi Geopark' (2007) telah melonjakannya ke persada antarabangsa. Soalan utama ialah adakah sistem pengurusan Langkawi semasa memenuhi keperluan untuk melaksanakan konsep geopark dengan berkesan? Adakah sistem governans semasa masih relevan dan apakah perubahan yang diperlukan? Apakah sistem governans yang diperlukan Langkawi Geopark ke arah pembangunan lestari? Makalah ini membincangkan pembentukan sistem governans untuk Langkawi Geopark yang mempunyai ciri-ciri utama pemuliharaan (warisan geologi, biologi dan budaya); pembangunan dan penyediaan infrastruktur pelancongan (hotel/resort pelancongan, pendidikan, pameran, rekreasi dan kesedaran awam); dan pembangunan sosio-ekonomi (aktiviti ekonomi, penyertaan komuniti tempatan dan peluang-peluang baru). Pembentukan sistem pengurusan dan governans geopark memerlukan pemahaman mengenai konsep geopark, warisan dan pemuliharaan warisan, governans dan governans untuk pembangunan lestari, pengurusan transisi dan elemen penting dalam sistem pengurusan semasa. Konsep yang diinginkan masih belum terbentuk. Namun, pada amnya amalan semasa boleh diteruskan cuma perlu ditokok tambah dengan aktiviti-aktiviti peningkatan kefahaman dan kesedaran awam secara sistematik melalui program pendidikan awam yang komprehensif; program perundingan yang lebih banyak dan pembuatan keputusan bersama oleh pihak berkepentingan.

Kata kunci: Geopark, warisan, governans, pembangunan lestari, pengurusan transisi

ABSTRACT

Langkawi Islands have gone through many changes since it changed status from being 'Mahsuri Legendary Island' and 'Langkawi 99 Magical Islands' to 'Langkawi Tax Free Island' (1987) to 'Langkawi Tourism City' (2000). Its recognition as 'Langkawi Geopark (2007) has put it on an international arena. The main question is whether Langkawi's existing management system meets the requirements to implement the geopark concept effectively? Is the current governance system still relevant and what are the necessary changes? What is the governance system that is needed towards sustainable development? This article discusses the formulation of a governance system for Langkawi Geopark which contains the main characteristics for conservation (geological, biological and cultural heritage); development and provision of tourism infrastructure (hotels/tourist resorts, education, exhibition, recreation and public awareness); and socio-economic development (economic activities, local community participation and new opportunities). The formulation of geopark's management and governance system requires the understanding of concepts of geopark, heritage and heritage conservation, governance and governance for sustainable development, transition management and critical elements in the current management system. The desired concept has not been formed. However, in general the current practice can continue but with systematic adaptation and improvements in awareness building activities through public education programme, that is comprehensive, more consultative programmes, and decision-making processes that involve the stakeholders.

Keywords: Geopark, heritage, governance, sustainable development, transition management

PENGENALAN

Langkawi merupakan satu kepulauan yang terletak di bahagian utara negeri Kedah di pantai barat Semenanjung Malaysia (Peta 1). Dari segi geografinya, Langkawi

mempunyai satu pulau yang besar (Pulau Langkawi) dan di sekitarnya terdapat 103 buah pulau-pulau kecil. Namun, hanya 99 buah pulau yang sentiasa kelihatan dan yang sentiasa menjadikan Langkawi lebih dikenali sebagai *Langkawi 99 Magical Islands* (Peta 2).

Kepulauan Langkawi kaya dengan khazanah kepelbagaian geologi dan biologi (warisan geo dan warisan bio) dan warisan sosio-budaya (warisan budaya) empat kaum utama, iaitu Melayu, China, India dan Siam. Kepulauan tersebut juga terkenal dengan sejarah, legenda dan mitos yang sangat menarik kerana dikaitkan dengan nama-nama pulau dan lokasi; keunikan dan kecantikan alam semula jadi – pantai pasir yang putih serta pantai pasir hitam yang bersih dan cantik; batu-batuan yang beratusan jutaan tahun umurnya serta berbentuk unik; bukit-bukau dan gunung-ganang yang berdiri gagah dengan kebanyakannya dihiasi dengan hutan tropika dara yang tua; perkampungan petani yang terletak di antara sawah padi, tanaman getah dan dusun; dan kampung-kampung nelayan yang terletak di pesisir pantai Pulau Langkawi, Pulau Tuba dan Pulau Dayang Bunting. Kebanyakan pulau tidak didiami dan hanya merupakan tarikan pelancongan alam semula jadi.

Selama lebih kurang lima ratus tahun, Langkawi merupakan kawasan yang sangat mundur, tetapi dalam masa lima puluh tahun belakangan telah dikenali dan popular dalam kalangan pelancong tempatan dan antarabangsa. Perubahan besar berlaku apabila Langkawi mengalami anjakan pembangunan yang mendadak selepas tahun 1987, iaitu setelah diiktiraf sebagai *Langkawi Pulau Bebas Cukai*. Selepas itu bermulalah pembangunan pesat di Langkawi hingga seperti yang dilihat pada hari ini. Dengan status baru ini, Langkawi telah masuk ke persada antarabangsa. Industri pelancongan dan aktiviti perniagaan telah menampakkan impaknya ke atas pembangunan fizikal dan sosio-ekonomi. Penduduk tempatan telah mengharungi perubahan daripada kehidupan tradisi dengan berpendapatan rendah kepada ekonomi separa-modern yang menjana pendapatan yang lebih lumayan. Infrastruktur dan utiliti moden menjajari Langkawi yang kemudiannya terkenal dengan pengisytiharan *Deklarasi Langkawi 1989* mengenai pembangunan lestari yang ditandatangani oleh ketua-ketua kerajaan negara-negara Komanwel semasa bermesyuarat di pulau itu; *Langkawi International Dialogue* yang disertai oleh ramai pemimpin negara-negara Selatan; dan *LeTour de Langkawi* yang disertai oleh ramai pelumba basikal dari seluruh dunia. Pulau yang dahulunya telah disumpah menjadi *padang jarak padang terkukur* oleh Mahsuri puteri legenda Langkawi, kini telah berubah wajah daripada hanya sebuah pulau legenda kepada pulau pelancongan hingga diberi label *Langkawi Bandaraya Pelancongan* pada tahun 2000. Pulau besar Langkawi kini mempunyai hotel bertaraf empat dan lima bintang; jalan raya yang moden merentasi pulau besar dan membawa aktiviti-aktiviti yang mampu meningkatkan ekonominya ke tahap yang hampir sama dengan tahap ekonomi di tanah besar negeri Kedah. Namun, Langkawi tidak terlepas daripada impak negatif pembangunan yang pesat yang berlaku secara mendadak – hasil pembangunan yang ‘*ad hoc*’; terdapat alam sekitar yang rosak dan tercemar; pengurusan sisa pepejal yang

kurang berkesan; infrastruktur yang kurang sempurna; utiliti moden yang masih tidak sampai ke kawasan-kawasan mundur; dan masih terdapat golongan miskin dan terpinggir. Sungguhpun demikian, tarikan pelancong domestik dan antarabangsa ke destinasi alam semula jadi yang unik dan cantik masih kukuh di Langkawi.

Pada bulan Mei 2006, Langkawi sekali lagi menghadapi satu anjakan pembangunan apabila kepulauan tersebut diisytiharkan sebagai sebuah *Taman Geo* atau *Geopark* oleh Kerajaan Negeri Kedah. Pengiktirafan sebagai sebuah *global geopark* telah dilakukan oleh Global Geoparks Network (GGN) dan disokong oleh *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation* (UNESCO) pada bulan Jun 2007. Pengiktirafan ini telah menaikkan taraf kepulauan Langkawi sebagai sebuah global geopark yang pertama di Malaysia dan di Asia Tenggara dan yang ke-52 di dunia. Langkawi Geopark mempunyai sumber geologi yang diiktiraf berumur lebih 500 juta tahun iaitu semasa Zaman Cambrian (Mohd Shafeea et al. 2007). Organisasi tersebut mengesahkan Langkawi Geopark sebagai kepulauan yang mempunyai batu-batuan yang tertua di Malaysia dan di antara yang tertua di Asia Tenggara dan dengan itu, mengiktirafkan khazanah warisan tabii dan budaya yang terdapat di sana.

Senario di atas menunjukkan Langkawi telah melalui beberapa anjakan pembangunan dan telah berjaya mempertahankan kekentalannya melalui pengubahsuaian dan penambahbaikan sistem pengurusan yang diperlukan untuk menghadapi cabaran akibat perubahan. Dalam masa yang sama keperluan dan permintaan pelbagai kumpulan

PETA 1. Lokasi Langkawi Geopark

Sumber: <http://langkawidiscovery.com/images/langkawi/>
October 2009

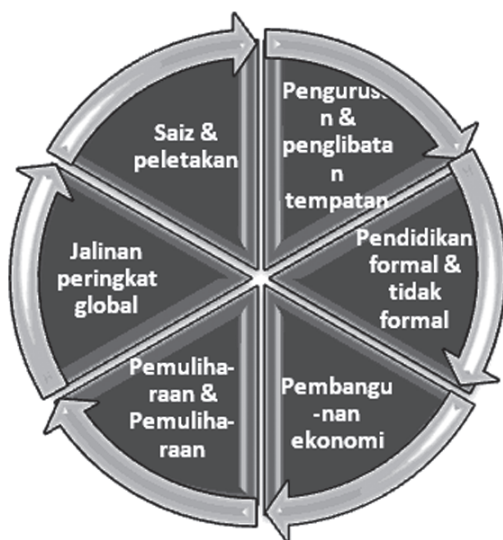
bagaimanapun, penulis berpendapat bahawa penekanan yang sama perlu diberikan kepada semua aspek pemuliharaan ke arah peningkatan kualiti hidup.

Kajian menunjukkan Langkawi Geopark boleh dibahagikan kepada tiga komponen utama (Shafie et al. 2007), yang menyokong definisi geopark oleh GGN UNESCO. Tiga komponen yang dimaksudkan ialah:

1. Pemuliharaan (warisan geologi, kepelbagaian biologi, sosio-budaya);
2. Pembangunan dan penyediaan infrastruktur pelancongan (hotel/resort pelancongan, pendidikan, pameran, rekreasi dan kesedaran awam); dan
3. Pembangunan sosio-ekonomi (aktiviti ekonomi, penyertaan komuniti tempatan dan peluang-peluang baru).

Perkara yang tidak dinyatakan dengan jelas dalam ringkasan mengenai geopark di atas ialah konsep 'perlindungan'. Adakah 'perlindungan' bermakna pengawalan geopark hendaklah melalui pewartaan keseluruhan geopark atau pewartaan tapak-tapak warisan yang khusus? Adakah pewartaan diperlukan? Jawapan kepada soalan ini akan dibincang kemudian. Satu soalan lagi ialah: adakah sistem governans yang dilaksanakan oleh Langkawi Geopark masa kini mematuhi syarat-syarat pengiktirafan GGN UNESCO? Jawapan kepada soalan ini juga akan dibincang kemudian.

Garis panduan dan kriteria UNESCO telah menyenaraikan enam kriteria bagi membolehkan pengiktirafan sebagai geopark diperoleh daripada GGN UNESCO. Penulis bersetuju bahawa enam kriteria ini boleh digunakan untuk memastikan pelaksanaan konsep geopark yang menepati kehendak GGN. Enam kriteria yang dimaksudkan (Rajah 1) ialah: (1) saiz dan perletakan geopark itu mesti jelas dari segi pentadbiran atau perundangan; (2) pengurusan geopark perlu melalui pelan pengurusan yang formal dan

RAJAH 1. Enam Garis Panduan dan Kriteria untuk Pengiktirafan sebagai Geopark (GGN UNESCO 2010)

mengintegrasikan penglibatan penduduk tempatan; (3) penglibatan penduduk perlu dipertingkatkan melalui pelaksanaan program pendidikan formal dan tidak formal; (4) pemuliharaan warisan mesti membawa kepada pembangunan ekonomi setempat; (5) program pemuliharaan warisan perlu melalui pemeliharaan secara formal; dan (6) terdapat jalinan antara geopark atau pihak-pihak lain yang berkaitan dengan pelaksanaan konsep geopark di peringkat global. Analisis telah dijalankan untuk mengenalpasti tahap pematuhan Langkawi Geopark kepada kriteria GGN UNESCO tersebut di atas dengan menggunakan kaedah Analisis Situasi.

PEMULIHARAAN WARISAN

Perbincangan mengenai konsep geopark mentafsirkan bahawa geopark ialah mengenai pemuliharaan semua warisan. Oleh itu konsep 'warisan' dan 'pemuliharaan warisan' perlu difahami oleh semua pihak berkepentingan yang berkaitan dengan geopark. 'Warisan' meliputi semua aspek yang manusia mahu dan perlu pelihara dan pulihara, iaitu daripada udara yang bersih sehingga kepada tarian budaya asli dan sumber semula jadi. Warisan boleh mendapat pengiktirafan di peringkat antarabangsa, rantau, negara, wilayah, tempatan, kejiranan mahupun di rumah. Dalam konteks ini, pengurusan warisan melibatkan pelbagai pihak berkepentingan, bergantung kepada jenis warisan dan peringkat pengiktirafan (Peter Howard 2003). Takrifan ini perlu diterjemahkan dalam konteks Malaysia dan Langkawi.

Akta Warisan Kebangsaan (AWK) 2005 (Akta 645), yang diwartakan pada 31 Disember 2005 dan dikuatkuasakan pada 1 Mac 2006 menyediakan peruntukan bagi pemuliharaan dan pemeliharaan Warisan Kebangsaan, warisan semula jadi, warisan kebudayaan ketara dan tidak ketara, warisan kebudayaan di bawah air, harta karun dan bagi perkara-perkara yang berkaitan. Namun, 'Dialog Governans dan Pendidikan Pemuliharaan Warisan: Istilah, Konsep dan Konteks' peringkat Kebangsaan, yang dianjurkan oleh Kumpulan Penyelidikan Governans Pemuliharaan Warisan pada 28 Feb 2008, telah mendapati banyak istilah, konsep dan konteks yang berkaitan dengan warisan dan pemuliharaan warisan masih kurang jelas dalam kalangan pihak-pihak berkepentingan sama ada di pihak akademia mahupun dalam kalangan pihak pelaksana. Walaupun Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Warisan Malaysia telah ditubuhkan pada 27 Mac 2004 tetapi, fungsi dan aktiviti pemuliharaan warisan telah dimasukkan dalam Senarai Bersama (Concurrent List) dalam Perlembagaan Malaysia. Dengan penglibatan serta tanggungjawab oleh Kerajaan Persekutuan dan Kerajaan Negeri dan pelbagai pihak berkepentingan yang berkenaan, isu governans bagi pemuliharaan warisan masih mempunyai banyak soalan yang perlukan jawapan dan penjelasan.

Antara isu yang dibangkitkan dalam Dialog 2008 tersebut ialah:

1. Konteks, maksud dan penggunaan istilah 'pemuliharaan', 'warisan' dan 'pemuliharaan warisan' tidak jelas, mungkin disebabkan penggunaan dan tanggapan yang berbeza;
2. Kepentingan 'pemuliharaan' dan 'warisan' serta 'pemuliharaan warisan' berbeza-beza dan bergantung kepada peringkat pihak yang berkepentingan dan pihak yang menerima manfaat;
3. Kesenambungan antara aspek pemuliharaan warisan kebudayaan dan tabii tidak berapa jelas;
4. Pengaplikasian atau penterjemahan apa yang difahami sebagai pemuliharaan dan warisan berbeza-beza, terutamanya dikalangan pembuat keputusan; dan
5. Penerimaan dan tanggapan masyarakat khususnya dari segi pemahaman dan ingatan berkaitan program pemuliharaan warisan yang telah dilaksanakan oleh Kerajaan termasuk yang dipromosikan oleh institusi tertentu seperti UKM adalah kurang jelas.

Daripada perbincangan di atas didapati bahawa kejayaan sesuatu geopark bergantung juga kepada pemahaman dan penghayatan sepenuhnya konsep warisan dan pemuliharaan warisan oleh semua pihak berkepentingan.

GOVERNANS

Pembentukan Governans Langkawi Geopark perlu memberi perhatian kepada isu dan soalan tersebut di atas dalam kalangan semua pihak berkepentingan, termasuk komuniti tempatan. *The Commission on Global Governance*, 1995 (Howard 2003:3) menyatakan bahawa konsep 'governans' adalah luas, iaitu merangkumi tindakan-tindakan kerajaan dan proses-proses lain, formal dan tidak formal, yang diambil oleh komuniti untuk membuat keputusan bagi kepentingan bersama dan bagaimana hendak bertindak secara berkumpulan dan perkongsian. Laporan yang dikeluarkan oleh *United Nations Economic and Social Council* pada tahun 2006 (United Nations 2006), telah cuba menyenaraikan pelbagai definisi konsep, terminologi, konteks dan penggunaan terma berkaitan dengan perkataan 'governans'. Pihak *United Nations* di dalam laporan yang sama menyatakan bahawa kata sepakat berkenaan definisi, penggunaan terma dan konteks governans masih belum dapat dicapai, kerana terma governans ini tertakluk kepada cara dan 'tempat' penggunaannya. Ada pihak yang memberi penjelasan terma yang lebih cenderung kepada pendekatan sosial, manakala ada yang memberi penjelasan yang terfokus dari segi penggunaan di peringkat kerajaan, dan ada pula yang membahagikannya kepada konteks untuk pentadbiran dan pengurusan.

Rujukan kepustakaan menunjukkan bahawa terdapat dua ciri utama governans sama ada dalam

merangka definisi, penggunaan terma atau konteks, iaitu: (1) Perlu mengenal pasti pengguna terma dan konteks penggunaan (user and use type); dan (2) Perlu melihat skop pemakaiannya, sama ada dari segi institusi (struktur governans); sistem pelaksanaan kuasa, kawalan dan perintah (sistem governans) atau pelaksanaan tindakan, aktiviti atau rancangan (proses governans).

Dengan menerima dan mengambil kira isu-isu di atas, penulis memilih definisi governans yang lebih mudah oleh UNDP (1997), sebagai asas bagi pembentukan definisi governans Langkawi Geopark, iaitu:

Governance is the exercise of economic, political and administrative authority to manage a country's affairs at all levels. It comprises the mechanisms, processes and institutions through which citizens and groups articulate their interests, exercise their legal rights, meet their obligations and mediate their differences.

Satu lagi definisi yang sangat relevan ialah oleh Kooiman (1993) yang memahami governans sebagai penyelarasan sosial (social coordination) yang berbeza daripada mengurus (managing) yang bermaksud menunjuk arah, memandu, mengawal masyarakat. Governans ialah bagaimana seseorang mengambil tindakan melalui pelbagai jenis interaksi (deliberasi, perundingan, *self-regulation* atau *authoritative choice*) dan bagaimana seseorang membuat keputusan.

GOVERNANS UNTUK PEMBANGUNAN LESTARI

Konsep 'pembangunan lestari' yang diterima pakai dalam penyelidikan ini ialah yang dipelopori oleh Jawatankuasa Brundtland, yang terdapat di dalam buku *Our Common Future* (WCED 1987), iaitu "... pembangunan yang memenuhi keperluan generasi semasa tanpa mengkompromikan keupayaan generasi akan datang untuk memenuhi keperluan mereka...". Definisi operasi yang digunakan dalam penyelidikan ini ialah pembangunan yang memberi pertimbangan yang seimbang antara pembangunan ekonomi dan pemuliharaan warisan geologi, biologi, binaan serta sosio-budaya, bagi kesejahteraan komuniti semasa dan akan datang. Ketiga-tiga konsep utama ini merupakan asas penyelidikan ini.

Terdapat banyak inisiatif ke arah pembangunan lestari oleh pihak kerajaan, swasta dan komuniti. Terdapat juga banyak definisi dan prinsip pembangunan lestari. Namun, makna dan implikasi konsep-konsep yang dibina masih kurang jelas. Walau bagaimanapun, interpretasi oleh Kemp, Parto and Gibson (2005) boleh menyediakan asas kepada governans untuk pembangunan lestari. Mereka menganggap governans untuk pembangunan lestari sebagai:

... sustainability is about protection and creation; requirements of sustainability are multiple and interconnected; pursuit of sustainability hinges on integration; care requirements and general rules must be accompanied by context specific elaborations;

diversity is necessary; surprise is inevitable; transparency and public engagement are key characteristics of decision making for sustainability; explicit rules and processes are needed for decisions about trade-offs and compromises; and the end is open (adaptasi daripada Kemp, Parto & Gibson 2005).

Berasaskan pemerhatian di atas, penulis bersetuju dengan empat komponen *governans* untuk kelestarian yang telah dicadangkan oleh Kemp et al. (2005) iaitu: (1) pelaksanaan dasar-dasar bersepadu yang disertai dengan penambahbaikan interaksi antara semua institusi; (2) mempunyai objekif, kriteria, peraturan galang-ganti (trade-off) dan petunjuk yang dimiliki bersama oleh semua pihak; (3) mempunyai maklumat dan insentif untuk pelaksanaan inovasi yang praktikal oleh semua pihak berkepentingan; dan (4) melaksanakan program untuk sistem inovasi dalam penyediaan perkhidmatan yang terintegrasi, contohnya inovasi dalam teknologi mesti disertai dengan proses perubahan masyarakat yang berterusan dalam institusi formal dan tidak formal.

Pendekatan pengurusan transisi telah diperkenalkan sebagai satu pendekatan dalam *governans* ke arah pembangunan lestari. Pendekatan tersebut telah diamalkan dan menunjukkan kejayaan di Netherlands yang terkenal dengan amalan perancangan dan pengurusan strategik jangka panjang sejak 2000 (Kemp et al. 2005). Terdapat banyak aspek pengurusan transisi termasuk yang terkeluar dari pendekatan-pendekatan tradisi seperti memfokus kepada pihak yang berinovasi, mengamalkan objektif yang berinovasi dan radikal serta mengamalkan pendekatan penyertaan awam yang selektif. Pengurusan transisi itu sendiri adalah satu inovasi kerana menyediakan pendekatan preskriptif ke arah *governans* sebagai asas kepada model dasar-dasar operasi; dan kerana juga menyediakan model yang normatif dengan menerima pembangunan lestari sebagai matlamat jangka panjang. Dalam pendekatan ini juga, penyelidikan berbentuk multi-disiplin dan berorientasikan amalan atau praktis adalah elemen-elemen utama.

Dalam pengurusan transisi, perubahan sistem masyarakat dianggap sebagai satu kes sistem yang dinamik, di mana sistem yang dinamik diubahsuai mengikut keadaan perubahan dalaman dan luaran. Dalam sistem masyarakat, perubahan struktur biasanya adalah hasil tindakan individu yang disebabkan oleh keadaan perubahan masyarakat. Konsep pengurusan transisi akan cuba menghuraikan corak interaksi antara individu, organisasi, jaringan dan regim dalam konteks masyarakat dan bagaimana dalam tempoh sesuatu masa, interaksi ini akan membawa kepada perubahan *nonlinear* dalam regim yang kukuh.

Konsep pengurusan transisi yang diringkaskan di atas adalah relevan untuk dilaksanakan di Langkawi Geopark yang bermatlamatkan pembangunan lestari.

AMALAN SEMASA PENGURUSAN LANGKAWI GEOPARK

Dari segi pentadbiran, Langkawi terletak dalam kawasan pentadbiran Daerah Langkawi. Pada masa yang sama Langkawi diwujudkan di bawah Perlembagaan Negeri Kedah yang diketuai oleh Pegawai Daerah Langkawi dan juga berada dalam kawasan Pihak Berkuasa Tempatan Majlis Perbandaran Langkawi, yang diketuai oleh Yang Di Pertua Majlis Perbandaran Langkawi. Kedua-dua entiti ini ditubuhkan di bawah Perlembagaan Kerajaan Negeri Kedah Darul Aman, yang diketuai oleh Menteri Besar Kedah yang juga menjadi Pengerusi Majlis Mesyuarat Kerajaan Negeri Kedah (Kedah State EXCO).

Langkawi ditadbir dan diurus oleh banyak institusi kerajaan yang bertanggungjawab terhadap bidang-bidang tertentu. Bagi hal-hal yang disenaraikan dalam Senarai Persekutuan Perlembagaan Malaysia, agensi-agensi kerajaan persekutuan bertanggungjawab secara langsung dan tidak langsung. Hal-hal dalam Senarai Persekutuan ialah pertahanan, kewarganegaraan, mata wang, perundangan kriminal, kewangan dan komunikasi. Agensi-agensi di peringkat negeri yang diketuai oleh pegawai-pegawai perlantikan kerajaan persekutuan melalui jabatan-jabatan persekutuan mentadbir dan mengurus hal-hal yang disenaraikan dalam Senarai Bersama iaitu keselamatan daripada kebakaran, warisan, taman negara, sukan dan perumahan. Bagi yang tersenarai dalam Senarai Negeri pula, agensi-agensi kerajaan negeri bertanggungjawab terhadap hal-hal perundangan untuk orang Muslim, tanah, perhutanan, mahkamah syariah, perlombongan dan perpustakaan (Perlembagaan Malaysia). Di peringkat tempatan Majlis Perbandaran Langkawi ditubuhkan dibawah Akta Kerajaan Tempatan 1976 (Akta 171) dan Lembaga Pembangunan Langkawi atau LADA beroperasi di bawah Akta Lembaga Pembangunan Langkawi 1990 (Akta 423). Pemuliharaan warisan iaitu persoalan utama dalam makalah ini terletak dalam Senarai Bersama Perlembagaan Malaysia, dibawah peruntukan Akta Warisan Kebangsaan 2005 (AWK) (Akta 645 Malaysia), yang diwartakan pada 31 Disember 2005 dan dikuatkuasakan pada 1 Mac 2006.

Kesimpulan daripada gambaran di atas ialah Langkawi telah mempunyai statut dan perundangan yang menjadi asas kepada tindakan-tindakan yang diambil. Prosedur pentadbiran juga dipandu oleh banyak sistem dan peraturan yang telah dilaksanakan seperti Sistem Pengurusan Menyeluruh, MS ISO 2000 dan banyak lagi. Soalan yang penulis ingin mencari jawapan ialah apakah struktur *governans* dalam konteks semasa Langkawi Geopark (LG)? Beberapa penemuan awal telah diperolehi.

GOVERNANS LANGKAWI GEOPARK

Secara konseptual, *governans* Langkawi Geopark merujuk kepada penyusunan sistematik yang formal dan tidak formal untuk mentadbir urus penggunaan dan

pemuliharaan sumber warisan untuk pembangunannya. Setiap struktur mempunyai fungsi dan bidang tanggungjawab yang tersendiri. Contoh-contoh khusus struktur formal dalam konteks Langkawi Geopark ialah undang-undang, dasar, rancangan pembangunan dan struktur organisasi (iaitu struktur pentadbiran dan pengurusan seperti carta organisasi dan jabatan-jabatan yang berkaitan). Contoh akta-akta (selain daripada yang telah dihuraikan di atas) ialah Akta Pemuliharaan Tanah 1960, Akta Perancangan Bandar dan Desa 1976, *National Land Code 1965*, *Protected Areas and Places Act 1959*, *Land Acquisition Act 1960*, *Evidence Act 1950*, *Penal Code 1997*, *Emblems and Names (Prevention of Improper use) Act 1963*, *Control of Paddy and Rice Act 1994*, *Customs Act 1967*, *Fees Act 1951* dan *Street, Drainage and Building Act 1974*. Akta-akta lain ialah *Free Zones Act 1990*, *Tourism Industry Act 1992*, *Waters Act 1920*, *Protection of Wildlife Act 1972*, *Mineral Development Act 1994*, *Geological Survey Act 1974*, *Malaysian Tourism Promotion Board Act 1992*, *Geographical Indications Act 2000*, *Environmental Quality Act 1974*, *Consumer Protection Act 1999*, *Bills of Sale Act 1982*, Akta Taman Negara 1980, *Animals Ordinance 1953*, *Fisheries Act 1985*, *Drainage Works Act 1954*, *Explosives Act 1957*, *Irrigation Areas Act 1953*, *Plant Quarantine Act 1976*, *Poisons Act 1952*, *Pesticides Act 1974*, *Education Act 1996*, *Deposit of Library Material Act 1986*, dan sebagainya. Selain daripada akta-akta yang disebut di atas, struktur yang berkaitan dengan pembangunan Langkawi secara keseluruhannya termasuk Rancangan Tempatan Daerah Langkawi (*Langkawi Local Plan*) (2001-2015), Rancangan Struktur Negeri Kedah (2000-2020), Rancangan Malaysia ke 9, Rancangan Malaysia ke 10, polisi-polisi dan undang-undang yang berkaitan dengan penggunaan tanah (*land use*), dan dasar-dasar dan perundangan berkenaan perniagaan dan pembangunan ekonomi di Langkawi.

Walaupun akta-akta yang dinyatakan di atas diwujudkan dalam konteks pembangunan Malaysia (termasuk Kedah dan Langkawi), namun secara umumnya, akta-akta ini dapat dikaitkan secara langsung dan tidak langsung dengan kriteria pembangunan sebuah geopark yang telah ditetapkan oleh pihak UNESCO, iaitu saiz dan *setting* (isu-isu *delineation*, *demarcation* dan *gazettement*); struktur pengurusan (tentang ruang lingkup dan bidang tanggungjawab); pelan pengurusan; alat-alat sokongan untuk pendidikan; penentuan hal-hal dan cara-cara perlindungan dan pemuliharaan; tapak geowarisan (*areas and outcrops*); rejim perundangan; *trade and collection control* dan kawasan-kawasan perlancongan yang dikawal.

Contoh struktur pengurusan organisasi pula boleh kelihatan dalam organisasi Kerajaan Persekutuan, Negeri dan Tempatan; organisasi komuniti; organisasi NGO dan organisasi sekolah. Secara khususnya, struktur organisasi adalah berkenaan dengan proses pembuatan keputusan, pembahagian dan pengkhususan tugas dan

tanggungjawab, ganjaran dan manfaat, dan pengagihan dan penggunaan kuasa dan kawalan (Hall 2005). Dalam sesebuah organisasi ataupun mana-mana sistem governans, struktur membentuk lapisan yang berbeza-beza, contohnya lapisan tentang pembahagian dan pengkhususan kerja, lapisan pengagihan dan penggunaan kuasa dan kawalan (hierarki kuasa), lapisan sistem ganjaran dan sebagainya. Di samping itu, lapisan-lapisan itu boleh bertindan lapis memandangkan pihak (atau individu) yang sama boleh berada di lapisan dan dalam jabatan yang berbeza-beza dengan setiap lapisan dan jabatan juga saling berkaitan antara satu sama lain kerana berada dalam konteks organisasi atau sistem governans yang sama serta mempunyai matlamat utama yang sama. Peranan, fungsi dan tanggungjawab setiap pihak berkepentingan dalam setiap lapisan struktur jelas dikenalpasti. Di samping itu, struktur tersebut secara keseluruhannya boleh dikategorikan sebagai struktur politik, struktur kerja, struktur ekonomi dan struktur sosial yang formal.

Struktur juga boleh berkenaan dengan struktur kerja dan tanggungjawab yang diwujudkan, secara *ad hoc* ataupun tidak, untuk membincang dan melaksanakan sesuatu praktis bagi pembangunan geopark dan Langkawi, sebagai contoh sesuatu projek atau aktiviti tentang pemuliharaan warisan atau alam persekitaran atau kempen kesedaran awam tentang geopark. Struktur sebegini juga berkaitan dengan proses pembuatan keputusan, pembahagian dan pengkhususan tugas dan tanggungjawab, ganjaran dan manfaat, dan pengagihan dan penggunaan kuasa dan kawalan. Peranan, fungsi dan tanggungjawab setiap pihak berkepentingan dalam setiap lapisan dalam struktur tersebut juga jelas dikenalpasti.

Bagi struktur organisasi komuniti pula, contohnya adalah seperti struktur formal pentadbiran yang berkaitan dengan pembahagian dan pengkhususan kerja dan tanggungjawab, pembuatan keputusan, dan pengagihan dan penggunaan kuasa dan kawalan. Struktur itu terdapat dalam organisasi komuniti seperti Kumpulan Pengurusan Sumber Perikanan (KPSP) (nama lama Kumpulan Ekonomi Nelayan (KEN)) di Kilim dan Pantai Tengah, Kumpulan Ekonomi Wanita (KEW) di Kuala Triang, persatuan-persatuan kampung dan Kelab Geopark di SMK Tunku Putra Langkawi. Anggota komuniti juga boleh mewujudkan struktur kerja dan tanggungjawab untuk melaksanakan sesuatu projek tentang pemuliharaan warisan di kampung atau kawasan mereka, contohnya projek Inap Desa (Homestay). Anggota komuniti boleh bekerjasama dengan pihak-pihak berkepentingan yang lain seperti KEMAS atau LADA atau Pelancongan Malaysia. Berbanding dengan struktur governans formal, struktur governans yang tidak formal biasanya bersifat 'sosial', iaitu berbentuk hubungan sosial dan interaksi sosial dalam kalangan pihak-pihak berkepentingan. Contoh terbaik ialah struktur hubungan sosial (jaringan sosial) berbentuk persahabatan atau kekeluargaan yang terjalin dalam kalangan aktor atau pihak berkepentingan seperti di antara

anggota komuniti kampung ataupun pihak-pihak berkepentingan yang lain.

Dalam makalah ini, 'fungsi' bermaksud fungsi umum yang dimainkan oleh setiap pihak berkepentingan untuk pembangunan Langkawi secara keseluruhannya. Selain itu, 'fungsi' juga bermaksud fungsi setiap pihak berkepentingan dalam struktur organisasi atau struktur kerja dan tanggungjawab sesuatu projek atau praktis yang lain melalui jawatan atau peranan yang telah diamanahkan kepada mereka. Maka, secara konseptualnya boleh dikatakan terdapat hubungkait yang rapat antara elemen 'struktur' dan elemen 'fungsi' dalam sistem governans Langkawi Geopark. Dalam makalah ini fungsi umum beberapa agensi awam sahaja yang akan diuraikan.

FUNGSI UMUM BEBERAPA AGENSI AWAM

Secara amnya untuk pembangunan Langkawi, LADA sebagai aktor dan pihak yang berkepentingan yang utama memainkan fungsi-fungsi umum yang telah digariskan dalam misi dan visi mereka. Visi LADA ialah "... menjadi agensi terunggul dalam pembangunan Pulau Langkawi dari aspek pembangunan fizikal, infrastruktur dan perancangan..." (LADA 2008: 1). Manakala misinya ialah "... membangunkan Pulau Langkawi secara tersusun dan terarah agar menjadi destinasi perancangan terunggul untuk memberi faedah maksimum kepada penduduknya..." (LADA 2008: 1). Bersesuaian dengan visi dan misinya, LADA menjadikan pelaksanaan dan pengurusan projek pembangunan sebagai perkhidmatan terasnya (LADA 2008: 1).

Kerajaan Persekutuan melalui Akta 423 telah memberi mandat dan kepercayaan kepada LADA untuk melaksanakan aktiviti pembangunan yang selaras dengan strategi dan dasar LADA, iaitu aktiviti-aktiviti berbentuk perancangan, komersial atau industri (LADA 2008: 6). LADA juga dikehendaki bekerjasama dengan pihak ketiga dalam aktiviti-aktiviti yang dijalankan olehnya, dan juga menghulurkan pertolongan, bantuan kewangan atau seumpamanya kepada pihak ketiga yang dapat melaksanakan aktiviti-aktiviti perancangan, komersial atau industri (LADA 2008: 6).

Semenjak Langkawi diiktiraf sebagai sebuah global geopark pada tahun 2007, LADA telah menubuhkan satu struktur pentadbiran dan pengurusan khas (juga struktur kerja dan tanggungjawab) dalam organisasinya untuk menguruskan geopark. Struktur itu bernama Bahagian Geopark, bertujuan mengendalikan segala urusan berkaitan dengan Langkawi Geopark, khususnya pengurusan warisan geologi, budaya dan biodiversiti yang dapat memberi identiti baru kepada Langkawi sebagai destinasi perancangan eko, geo dan budaya yang terbaru di rantau Asia Tenggara dan mampu menarik lebih ramai pelancong ke pulau ini (LADA 2007: 44). Mengikut LADA, pengurusan Langkawi sebagai geopark melalui Bahagian Geoparknya meliputi 3 komponen, iaitu pemuliharaan

warisan bernilai dalam geopark, pembangunan perancangan dan pembangunan sosio-ekonomi (menggalakkan penyertaan anggota masyarakat dalam geopark termasuk perniagaan dan kebudayaan) (LADA 2007: 45). Fungsi-fungsi khusus Bahagian Geopark adalah seperti yang tertulis dalam Laporan Tahunan 2007 iaitu (LADA 2007: 45):

1. Merancang dan melaksanakan polisi bahagian mengenai sumber tenaga manusia, kewangan, pentadbiran, perancangan pembangunan, hubungan antarabangsa dan hal ehwal Langkawi Geopark;
2. Menjalankan aktiviti penyelidikan dan analisis komposisi batuan dan sumber-sumber yang berkaitan dengan geologi dan mendokumentasikannya sebagai maklumat untuk tarikan pelancong;
3. Melaksanakan tanggungjawab dari segi aktiviti pembangunan ekonomi dengan program-program latihan dan khidmat nasihat kepada masyarakat bertujuan untuk meningkatkan taraf hidup penduduk tempatan supaya mereka mendapat manfaat dan faedah dari penubuhan Langkawi Geopark;
4. Menyampaikan maklumat dan penerangan berkenaan Langkawi Geopark kepada masyarakat umum tentang kepentingannya;
5. Memastikan infrastruktur *geosite* di tahap kelas pertama dengan menjalankan pemantauan kebersihan dan penyelenggaraan di tahap maksimum; dan
6. Menyelaraskan aktiviti kesedaran kepentingan hutan dan sistem ekologi dengan agensi lain yang berkaitan di samping melindungi keaslian hutan dan tumbuhan yang mempunyai nilai warisan dari sebarang kemusnahan.

Berbanding dengan LADA, visi Majlis Perbandaran Langkawi seperti yang dinyatakan dalam laman webnya pula ialah ... "menjadikan Pulau Langkawi sebagai destinasi perancangan bertaraf dunia...", dan misinya ialah ... "menjadikan Majlis Perbandaran Langkawi Bandaraya Perancangan sebagai sebuah organisasi penguasa tempatan yang cekap dan berwibawa ke arah pembentukan sebuah masyarakat Bandar yang progresif dan dinamik di samping mengekalkan keindahan alam semulajadi yang menjadi tarikan utama pelancong dalam dan luar Negara..." (<http://www.mplbp.gov.my/web/guest/home> 14 Oktober 2009). Fungsi-fungsi umumnya untuk pembangunan Langkawi adalah seperti tersenarai di bawah:

1. Melipatgandakan usaha-usaha menambah dan mempelbagaikan punca hasil dalam usaha mengurangkan pergantungan ke atas hasil cukai taksiran;
2. Mempertingkatkan kemahiran dan kecekapan perkhidmatan perbandaran selaras dengan kehendak, citarasa dan kesejahteraan penduduk;
3. Mempertingkatkan pengindahan kawasan dan kawalan kebersihan serta kesihatan;
4. Menggalakkan pembangunan fizikal selaras dengan polisi perancangan negeri mengikut keutamaan yang ditetapkan;
5. Menambah pemilikan tanah-tanah kerajaan dalam kawasan Bandar Langkawi untuk dibangunkan sebagai projek komersial/pelaburan hartanah;
6. Mengkaji semula kadar sewaan gerai-gerai yang telah dinaiktaraf di samping meningkatkan operasi tunggakan sewa kedai;
7. Menambah dan memperhebatkan lagi kempen-kempen kebersihan, kursus-kursus dan gotong-royong di kalangan para peniaga dan penduduk setempat;

8. Menambah dan meningkatkan kemahiran dan kecekapan kakitangan Majlis melalui pelbagai kursus dan seminar-seminar dalaman mahupun luaran;
9. Menyelenggara dan membaikpulih secara menyeluruh kemudahan awam sedia ada seperti tandas awam, taman permainan dan sebagainya.

Pejabat Daerah dan Tanah Langkawi pula mempunyai misi untuk membangunkan Langkawi dan meningkatkan taraf hidup penduduknya melalui pengurusan projek-projek kecil luar bandar (<http://www.kedah.gov.my>). Fungsi umumnya di Langkawi ialah:

1. Menjadi nadi penggerak kepada kemajuan serta pembangunan Langkawi terutamanya dalam pengurusan projek-projek kecil luar bandar;
2. Menyelaraskan informasi atau aduan daripada pihak bawahan (pelanggan) untuk dikemukakan kepada pihak atasan;
3. Merancang aktiviti-aktiviti yang melibatkan pembangunan di luar bandar khususnya melalui projek-projek;
4. Memastikan prasarana atau infrastruktur yang sedia ada berupaya memberi kemudahan kepada penduduk Langkawi;
5. Membaiki taraf hidup penduduk Langkawi khususnya orang miskin dan anak-anak yatim;
6. Menjadi badan penyelarasan atau protokol untuk acara lawatan yang melibatkan menteri, raja, kedutaan asing dan sebagainya;
7. Mengumpul data-data kemasukan pelancong ke Langkawi pada tiap-tiap bulan dan dihantar kepada Unit Perancang Ekonomi Negeri, Pejabat YAB Menteri Besar Kedah dan agensi-agensi lain; dan akhirnya,
8. Membuat kutipan hasil daripada pemilik pusat hiburan yang berupa cukai hiburan dan pembayaran lesen.

(<http://www.kedah.gov.my/infojabatan/mainfile/home5.asp?kodjab=133012&namajabatan=pdl&homepage=home5> 14 Oktober 2009)

Jabatan Perhutanan Negeri Kedah menggariskan visinya sebagai 'mendapat pengiktirafan sebagai sebuah agensi terunggul dalam pengurusan hutan tropika secara berkekalan' (<http://kedforestry.cjb.net/> - 29 Oktober 2009). Seperti juga agensi awam yang lain, misi jabatan ini ialah untuk mengurus dan membangunkan sumber hutan secara berkekalan dan memaksimumkan sumbangannya kepada pembangunan sosio-ekonomi negara (<http://kedforestry.cjb.net/> - 29 Oktober 2009). Terdapat beberapa fungsi umum yang dimainkannya dalam konteks Negeri Kedah dan Langkawi. Antara fungsi umumnya ialah (1) mengendalikan aspek pentadbiran, perkhidmatan dan kewangan; (2) mengendalikan aspek kutipan hasil yang meliputi premium, royalti, ses pembangunan hutan dan caj-caj lain; (3) menjalankan operasi pelesenan pengusahasilan hutan dan industri berasas kayu, kawalan pengusahasilan hutan dan operasi industri berasas kayu serta penguatkuasaan undang-undang perhutanan; (4) merancang dan melaksanakan projek-projek pengurusan dan pembangunan sumber hutan termasuk aktiviti-aktiviti yang berkaitan dengan pemuliharaan dan pemeliharaan hutan serta latihan dan pengembangan perhutanan (<http://kedforestry.cjb.net/> 29 Oktober 2009).

Bagi Pejabat Kebajikan Masyarakat atau KEMAS, visinya ialah mewujudkan masyarakat sejahtera dan penyayang sementara misinya ialah membangunkan masyarakat ke arah kesejahteraan (<http://kedah.gov.my/>

<http://www.jkmmkedah.gov.my/> 29 Oktober 2009). KEMAS menggariskan objektif utamanya, iaitu memberi perlindungan pemulihan kepada kumpulan sasar Jabatan; membangunkan anggota masyarakat dan komuniti supaya mereka berubah sikap dan meningkatkan keupayaan mereka untuk berdikari; mewujudkan anggota masyarakat dan komuniti yang berbudaya penyayang, dan meningkatkan kesejahteraan masyarakat dan komuniti melalui perkhidmatan kebajikan dan pembangunan sosial yang profesional dan perkongsian tanggungjawab yang strategik (<http://kedah.gov.my/jkmmkedah/> - 29 Oktober 2009).

Visi Pejabat Tanah dan Galian Negeri Kedah ialah mewujudkan pentadbiran tanah sebagai sebuah jabatan yang cekap dan unggul. Misinya pula ialah mengurus, dan mengawal sumber tanah bagi mencapai pembangunan yang seimbang dari segi ekonomi, sosial dan fizikal (<http://www.ptgkedah.gov.my> - 29 Oktober 2009). Antara objektif umum organisasi ini ialah menjadi penasihat kepada pihak berkuasa negeri dalam segala aspek pentadbiran tanah mengikut peruntukan undang-undang; membantu pihak berkuasa dalam hal menentukan dasar tanah dan galian negeri selaras dengan kehendak dasar-dasar kerajaan; memimpin, menyelaras dan mengawasi aktiviti pejabat-pejabat tanah di seluruh negeri supaya tugas yang dijalankan mengikut undang-undang yang ditetapkan; menentukan hasil tanah dan galian dipungut dengan cara yang berkesan dan memuaskan yang merupakan pendapatan kepada kerajaan negeri, dan akhirnya, menentukan dan menjaga dokumen hakmilik dan rekod urusan tanah yang dikemaskini serta pemilikan harta yang sah mengikut undang-undang (<http://www.ptgkedah.gov.my> - 29 Oktober 2009).

Jabatan Perancangan Bandar dan Desa Negeri Kedah mempunyai beberapa matlamat utama dan fungsi yang berkaitan. Jabatan ini berperanan utama dalam menasihati, merancang dan menyelaras perancangan dan pembangunan di peringkat Negeri, Pihak Berkuasa Tempatan dan agensi-agensi Kerajaan berkaitan pemeliharaan, penggunaan dan pemajuan semua tanah melalui perancangan bandar dan desa dan kawalan pembangunan tanah dalam negeri (<http://www.jpbdkedah.gov.my/> - 29 Oktober 2009). Secara umumnya, Jabatan Perancangan Bandar dan Desa Negeri Kedah menjalankan fungsinya di dua peringkat, iaitu di peringkat negeri dan peringkat tempatan. Di peringkat negeri, fungsi utama Jabatan ialah menjadi penasihat utama kepada kerajaan negeri dalam segala hal-ehwal perancangan bandar dan desa serta bertindak sebagai urusetia kepada Jawatankuasa Perancang Negeri (<http://www.jpbdkedah.gov.my/> - 29 Oktober 2009). Jabatan juga bertanggungjawab dalam perumusan dan pengawalan dasar-dasar gunatanah serta penyediaan pelan-pelan pembangunan untuk berbagai sektor. Di samping itu, jabatan juga memberi khidmat nasihat kepada pihak berkuasa tempatan dalam perkara-perkara yang berkaitan dengan kawalan pembangunan dan penyediaan pelan-pelan susun atur. Di peringkat tempatan pula, Jabatan ini

berfungsi untuk memastikan semua unit mengendalikan kerja-kerja harian bersangkutan dengan pengawalan perancangan dan projek-projek rancangan tempatan yang kecil dan pelan-pelan tatatur tempatan (<http://www.jpbdkedah.gov.my/> – 29 Oktober 2009). Jabatan juga terlibat dengan dan mengesyorkan perancangan di bandar-bandar/pekan-pekan dikawal mengikut prinsip-prinsip perancangan. Di samping itu, pemberian khidmat nasihat teknikal dalam hal kemajuan dan pembangunan tanah juga merupakan satu lagi fungsi jabatan ini di peringkat tempatan.

JURANG ANTARA KONSEP, FUNGSI DAN PRAKTIS

Bahagian-bahagian sebelum ini telah menerangkan mengenai sebahagian konsep utama dan pihak berkepentingan utama dalam pengurusan Langkawi Geopark. Keberkesanan governans Langkawi memerlukan perhatian dan penglibatan penuh oleh setiap pihak berkepentingan, atau pun sekurang-kurangnya pihak yang utama. Ke kerapannya penglibatan dalam setiap praktis yang sama merupakan fungsi penyertaan atau pengukur tahap penyertaan. Penglibatan juga boleh dikaji dari segi proses pembuatan keputusan, bentuk pengagihan tugas dan tanggungjawab, bentuk penggunaan dan pengagihan kuasa dan kawalan, bentuk dan proses komunikasi dan interaksi yang terjalin semasa penglibatan, dan akhirnya, pelaksanaan amalan (*practice*). Amalan itu juga dapat memberi idea tentang struktur yang wujud dan juga fungsi yang dimainkan oleh pihak berkepentingan. Jalanan hubungan antara pihak-pihak berkepentingan juga dapat diketahui.

Terdapat banyak contoh amalan yang telah dapat diketahui hasil kajian yang dilakukan. Antara amalan untuk meningkatkan kesedaran dan kefahaman mengenai Langkawi Geopark ialah aktiviti-aktiviti yang dijalankan oleh LADA dan/ dengan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) dengan bantuan pihak swasta dan NGO: *focus group discussion*, dialog, forum dan mesyuarat di antara pihak-pihak berkepentingan; persidangan dan seminar peringkat tempatan dan antarabangsa; pameran tentang *geoforest park*; dan lawatan-lawatan pelajar sekolah ke Kilim Karst Geoforest Park, Machinchang Geoforest Park dan Dayang Bunting Marble Geoforest Park. Aktiviti lain termasuk penubuhan Kelab Geopark oleh SMK Tunku Putra Langkawi, aktiviti perniagaan, aktiviti perkhidmatan, aktiviti oleh operator pelancong dan pengeluaran dan penjualan barangan komersial tempatan. Di samping itu, terdapat juga aktiviti-aktiviti lain seperti penyebaran maklumat tentang Geopark melalui brosur, radio, TV, laman web, akhbar tempatan; penubuhan Pusat Informasi Geopark (Geopark Infocentre) di Oriental Village di Machinchang Geoforest Park; papan-papan tanda dan papan maklumat tentang Geopark di sekitar Geoforest Park, hotel-hotel, restoran, tempat membeli belah; kempen kesedaran untuk pekerja

hotel (contoh di Hotel Awana), orang awam, orang kampung, orang tempatan, pelancong, para peniaga; penguatkuasaan undang-undang; pembangunan tanah dan pembekalan pekerjaan kepada rakyat tempatan (contoh di hotel-hotel, restoran, kedai, dll.).

Pada tahun 2008, LADA telah banyak berusaha giat mempromosikan geopark kepada orang ramai, pelancong, agensi awam dan industri swasta. Kegiatan promosi yang bertujuan meningkatkan pengetahuan orang ramai dan agensi tentang geopark adalah termasuk penyampaian maklumat melalui taklimat dan promosi, seminar dan persidangan, pemantauan dan penyelenggaraan dan aktiviti kesedaran berkenaan dengan geopark (LADA 2008: 55). Taklimat telah diberi kepada pihak agensi dan pihak swasta seperti pihak pemandu pelancong Langkawi, Lafarge Cement Sdn Bhd. Teluk Ewa Langkawi, pihak Universiti Sains Malaysia (USM), Universiti Teknologi MARA (UiTM) dan Universiti Putra Malaysia (UPM), Program Perhimpunan Mesra Sekolah Rendah Peringkat Kebangsaan Tahun 2008, Sekolah Menengah Sultan Ahmad Terengganu, Sekolah Kebangsaan Kampung Baru Terengganu, Politeknik Jeli Kelantan dan Perbadanan Pembangunan Ekonomi Sabah (SEDCO) (LADA 2008: 55). Selain itu, LADA juga telah mengadakan beberapa aktiviti pameran tentang Geopark di dalam dan di luar Langkawi. Contoh aktiviti tersebut ialah Malaysia Airlines Travel Fair, Pesta Air 2008, Larian Geopark Eco-Rectour Campaign-LAGEC 08, *Geopark Calling Day*, Pertandingan Kawad Kecekapan Bomba, *'Hot N Happenin' Weekand in Langkawi 2008*, Pameran Langkawi Geopark, Sempena sambutan Minggu Alam Sekitar Malaysia, Program Merayakan seni dan budaya Laman Padi 2008, Mini Karnival Program Pelancongan Pelajar Perak 2008, Expo Jimat anjuran Imperial Eagle dan *Malaysia Saving Sales 2008* (LADA 2008: 56). Aktiviti pada 31 Oktober sehingga 1 November 2009, yang dianjurkan oleh pihak industri swasta seperti The Frangipani Langkawi Resort & Spa, AOS Convention & Events Sdn Bhd, Asian Overland Services Tour and Travel Sdn Bhd, Malaysia Nature Society dan United Nations Global Compact Network Malaysia dengan kerjasama LADA, Tourism Malaysia, Majlis Perbandaran Langkawi, Tourism Langkawi dan lain-lain ialah *Green Month Campaign 2009* (brosur *Green Month Campaign 2009*). Kempen ini bertujuan mewujudkan kesedaran orang awam dan pelancong tentang peri pentingnya pemeliharaan dan pemuliharaan alam sekitar kepada pembangunan Langkawi.

Pihak LADA juga bergiat dalam mengadakan banyak lawatan untuk orang awam dan agensi ke Kilim Karst Geoforest Park, Machinchang Geoforest Park dan Dayang Bunting Marble Geoforest Park. Antara agensi atau jabatan yang telah menikmati lawatan-lawatan tersebut ialah Perbadanan Hang Tuah Jaya, Jabatan Perkhidmatan Awam (JPA) dan Kementerian Kebudayaan, Kesenian dan Warisan (KEKWA), BERNAMA, Universiti Utara Malaysia (UUM), TV9, Kementerian Kewangan, MATTA Exco, Majlis Bandaraya Ipoh, Washington Times, Tourism Malaysia

Sarawak, Jabatan Audit Malaysia Cawangan Melaka, Jabatan Penjara Malaysia (Penjara Wanita Kajang), Media Famil Group, Yayasan Sultanah Bahiyah dan Travel Writers (LADA 2008: 62). Agensi-agensi awam dan swasta yang lain adalah seperti UPM, Kolej Linton Negeri Sembilan, Peserta kursus antarabangsa anjuran Institut Tadbiran Negara (INTAN), Perbadanan Labuan Sabah, Institut Penyiaran Tun Abdul Razak (IPTAR), Suruhanjaya Kerjasama UNESCO Malaysia, Majlis Tindakan Pelancongan Langkawi, Malaysia Press Institute, Pelangi Beach Resort, Sarawak Tourism Board, Maktab Rendah Sains Mara, Jabatan Hutan Sarawak dan Sarawak Forestry Corporation, Pejabat Penasihat Undang-Undang Kedah, Kelab Foto Kreatif UTM dan akhirnya, Kebudayaan, Kesenian dan Warisan Negeri Terengganu (LADA 2008: 62). Langkawi Geopark Infocentre yang merupakan pusat pameran dan informasi maklumat tentang Langkawi Geopark ditubuhkan oleh LADA dan bertempat di Oriental Village di Machinchang Geoforest Park. Pusat ini dibuka setiap hari untuk para pengunjung ke geoforest park itu. Jumlah pengunjung ke pusat maklumat itu telah mengalami peningkatan daripada 31,549 orang sepanjang 2007 kepada 41,133 orang pada sepanjang 2008 (LADA 2008: 64). Selain itu, pihak LADA juga mempromosikan Langkawi Geopark (LGG) ke pihak antarabangsa melalui lawatan-lawatan rasmi ke Zigong Geopark Negara China dan *3rd International UNESCO Conference on Geopark dan Global Geopark Fair* di Osnabruck Jerman (LADA 2008: 58). Pada 9-16 April 2010, LADA juga berkesempatan mempromosikan LGG secara giat melalui penglibatan secara langsung sebagai penganjur bersama *4th International UNESCO Conference on Geopark dan Global Geopark Fair* di hotel Awana Porto Malai, Langkawi.

Semakan serta penelitian terhadap dokumen dan laman web laman web rasmi agensi-agensi kerajaan dan temubual serta soal selidik yang melibatkan pihak berkepentingan telah membolehkan penyelidik menterjemah dan memahami fungsi, peranan dan keperluan pihak-pihak berkepentingan dalam pembangunan Langkawi Geopark. Selain itu, mendalami tahap kefahaman mereka mengenai konsep geopark, *geoforests* dan *geosites*, kepentingan pemuliharaan warisan dan pembangunan lestari dalam Langkawi Geopark; aspirasi dan cabaran yang dihadapi mereka dalam pelaksanaan Langkawi Geopark; dan harapan serta cadangan mereka terhadap aspek-aspek yang memerlukan pelaksanaan sistem governans Langkawi Geopark yang berkesan.

Perancangan guna tanah telah diiktiraf sebagai alat pelaksanaan pembangunan lestari oleh Jawatankuasa Brundtland (WCED 1987). Perancangan guna tanah juga terkandung dalam perbahasan mengenai kelestarian di Persidangan Stockholm 1972, di Rio Summit 1992 dan di Johannesburg Summit 2002. Bab 10 Agenda 21 pula telah mengesahkan bahawa perancangan dan pengurusan guna tanah adalah perlu untuk pembangunan lestari dan terkandung dalam konsep geopark. Ciri-ciri dan sumber

tabii dan budaya mesti 'co-exist' dalam cara yang serasi dan diuruskan secara lestari. Analisis menunjukkan bahawa perancangan dan pengurusan guna tanah merupakan alat governans yang sangat baik bagi Langkawi Geopark.

Kajian perbandingan antara konsep dan prinsip perancangan guna tanah dengan garis panduan dan kriteria geopark oleh GGN UNESCO menunjukkan bahawa perancangan dan pengurusan guna tanah boleh memenuhi kriteria dan manifestasi geopark (Halimaton Saadiah Hashim 2010). Kriteria perancangan guna tanah adalah selaras dengan kriteria geopark. Hierarki dalam sistem perancangan guna tanah di Malaysia adalah selaras dengan struktur hirarki kuasa, pentadbiran dan pengurusan negara, negeri dan tempatan. Di peringkat persekutuan, Pelan Fizikal Negara menyediakan dasar dan strategi yang perlu dipatuhi oleh kerajaan negeri. Di peringkat negeri pula, Rancangan Struktur Negeri menyediakan dasar, strategi dan cadangan pembangunan fizikal yang perlu dipatuhi oleh pihak kerajaan, agensi-agensi kerajaan dan pihak swasta. Bagi peringkat tempatan, Kerajaan Negeri melalui Jawatankuasa Perancang Negeri, meluluskan Rancangan Tempatan yang menyediakan *zoning* dan garis panduan pembangunan guna tanah, pemajuan tanah, perlindungan dan pemuliharaan, pemeliharaan topografi, landskap, pemeliharaan dan pemuliharaan warisan dan kawasan-kawasan estetik. Analisis menunjukkan walaupun terdapat alat yang berpotensi, tetapi 'geopark' telah tidak dimasukkan dalam Rancangan Struktur dan Rancangan Tempatan Daerah Langkawi. Hal ini kerana pertama, nama Langkawi Geopark tidak terkandung dalam perancangan di atas; hanya tiga kawasan pemuliharaan, iaitu Machinchang Cambrian Geoforest Park, Kilim Karst Geoforest Park dan Dayang Bunting Marble Geoforest Park yang dinyatakan dalam Rancangan Tempatan Daerah Langkawi, tetapi sejumlah 97 tapak geo (geosites) lagi tidak dinyatakan dan ditunjukkan dalam rancangan tersebut (Peta 3 dan Peta 4).

Penulis melihat Rancangan Struktur dan Rancangan Tempatan sebagai satu peluang untuk mewartakan Langkawi Geopark, walaupun secara tidak langsung, yang telah tidak dimanfaatkan kerana Akta Perancangan Bandar dan Desa 1976 membolehkan pewartaan rancangan ini. Dengan tidak memasukkan Langkawi Geopark dalam alat-alat perancangan, pihak kerajaan negeri dan Majlis Perbandaran Langkawi serta LADA telah hilang peluang untuk membawa Langkawi Geopark ke Majlis Perancangan Fizikal Negara di peringkat persekutuan (dipengerusikan oleh Perdana Menteri) dan di Jawatankuasa Perancang Negeri (dipengerusikan oleh Menteri Besar Kedah).

Aktiviti yang telah membawa kepada penemuan yang paling kritikal dalam penyelidikan mengenai Langkawi Geopark ialah analisis situasi mengenai *Langkawi Geopark* yang telah dijalankan oleh penulis dan penyelidik lain. Maklumat asas dari analisis dokumen dan temu ramah serta soal selidik pihak berkepentingan

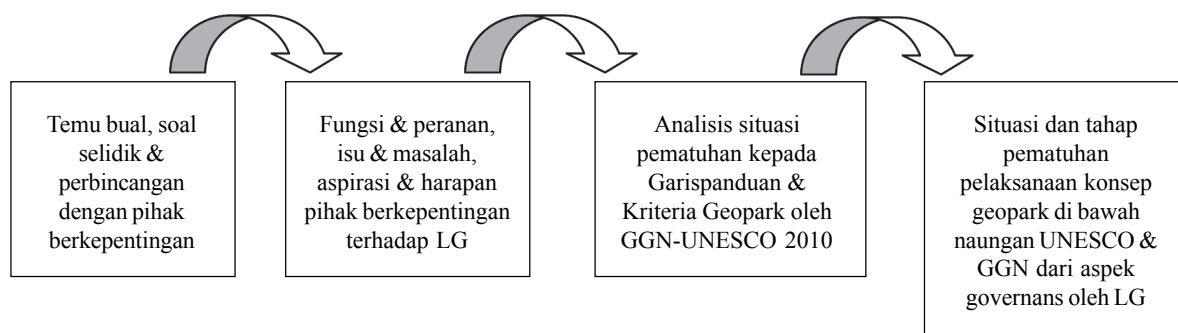
yang berkaitan dengan tujuh bidang penyelidikan (penyusunan institusi, kerangka perundangan, jalinan hubungan, pemuliharaan warisan geologi, penerimaan awam dan guna tanah dan pembangunan fizikal) telah digunakan untuk menganalisis *Guidelines and Criteria for National Geoparks seeking UNESCO's assistance to join the Global Geoparks Network* (UNESCO April 2010). Analisis ini dijalankan untuk menilai tahap keberkesanan LADA dan agensi-agensi berkenaan dalam melaksanakan konsep Langkawi Geopark dan tahap pematuhannya kepada garis panduan oleh pihak UNESCO (lihat Rajah 2). Analisis ini telah mendapati beberapa kekuatan dan kekurangan di *Langkawi Geopark*, namun terdapat juga beberapa peluang untuk penambahbaikan.

Penemuan terpenting hasil kajian ialah perlunya satu Pelan Pengurusan Langkawi Geopark yang mencadangkan sistem governans serta kaedah-kaedah yang berkesan dalam pengurusan Langkawi Geopark. Pelan pengurusan ini perlu disediakan segera ataupun sekurang-kurangnya proses penyediaannya perlu dimulakan sebelum lawatan audit ke *Langkawi Geopark* oleh pihak GGN-UNESCO pada tahun 2011. Penemuan ini telah diterima baik oleh pihak LADA. Pada 26 Ogos 2010, penulis bersama LADA telah membentangkan cadangan penyediaan Pelan Pengurusan Langkawi Geopark kepada Jawatankuasa Perancang Negeri Kedah yang dipengerusikan oleh Yang Amat Berhormat Menteri Besar Kedah untuk mendapat persetujuan dan kelulusan. Cadangan tersebut telah dipersetujui dan diluluskan. Dengan ini kumpulan penyelidik ini, secara usaha sama dengan LADA dan Majlis Perbandaran Langkawi, akan memulakan penyediaan pelan pengurusan berkenaan dalam masa terdekat. Dan seterusnya penyelidikan fasa pertama berkaitan sistem governans Langkawi Geopark diteruskan lagi.

Pemuliharaan tiga tapak pemuliharaan utama (Peta 3) adalah sangat penting dalam *Langkawi Geopark*. Penyelidikan warisan geologi pula telah mengenal pasti sebanyak 97 geotapak (geosites) di Langkawi dan masih banyak lagi yang belum dikenal pasti (Peta 4). Daripada ini hanya sejumlah kecil sahaja yang telah diperincikan dan profil setiap satu disediakan. Penyelidikan sokongan mengenai geo tapak perlu diteruskan oleh kumpulan

penyelidik yang berkenaan. Selaras dengan konsep pembangunan lestari, adalah dijangkakan penyelidikan ini akan menghasilkan satu kerangka sistem governans yang boleh menyatupadukan pemuliharaan warisan geologi, marin, biologi, budaya serta sosioekonomi dalam Pelan Pengurusan Langkawi Geopark. Penemuan penyelidikan ini mengenai jalinan hubungan antara pihak berkepentingan, penglibatan awam dalam proses membuat keputusan, tahap kesedaran dan kefahaman awam mengenai konsep Langkawi Geopark serta tahap penterjemahan serta penerapan konsep Langkawi Geopark dalam rancangan-rancangan pembangunan yang berkaitan dengan Langkawi Geopark (Rancangan Fizikal Negara, Rancangan Struktur Negeri Kedah dan Rancangan Tempatan Daerah Langkawi) akan terus dianalisis dan apa-apa cadangan yang muncul akan disalurkan kepada pihak-pihak berkepentingan untuk tujuan pelaksanaan.

Penemuan lain juga adalah kritikal bagi menambah baik sistem governans Langkawi Geopark. Di antara yang lebih kritikal ialah keadaan kurangnya kesedaran dan kefahaman mengenai konsep geopark dalam kalangan pihak-pihak berkepentingan, termasuk yang sangat penting iaitu LADA dan Majlis Perbandaran Langkawi, iaitu dua badan yang bertanggungjawab terhadap penyelaras pembangunan di Langkawi serta oleh pihak awam yang boleh memainkan peranan yang sangat penting dalam pembangunan lestari. Selain itu terdapat lompang komunikasi yang memberi impak kepada rangkaian hubungan institusi. Hasil kajian juga mendapati perlunya pendidikan dan program kesedaran dan kefahaman mengenai geopark dan peranan masing-masing disampaikan secara formal dan berterusan kepada agensi kerajaan, swasta dan NGO, pelajar dan komuniti. Penyelidik juga mendapati perlunya pihak-pihak yang bertanggungjawab menyelaras dan mengurus Langkawi Geopark dikenal pasti; perlunya mengintegrasikan konsep geopark dalam rancangan-rancangan pembangunan yang berkaitan dengan Langkawi; keperluan pengiktirafan Langkawi Geopark oleh semua pihak; penyelaras antara kerajaan persekutuan dan kerajaan negeri mengenai pembangunan Langkawi; keperluan menjalin hubungan dengan geopark lain di peringkat antarabangsa untuk

RAJAH 2. Aliran Analisis Situasi Pematuhan kepada Garis Panduan dan Kriteria UNESCO dan GGN oleh Langkawi Geopark (LG)

menimba ilmu dan pengalaman mereka mengurus geopark; dan pentingnya merekodkan ilmu tradisi, mitos dan sejarah dari sumber lisan sebelum bahan-bahan tersebut menjadi pupus.

KERANGKA GOVERNANS LANGKAWI GEOPARK

Pada asasnya, pemuliharaan warisan tabii dan budaya Langkawi Geopark mestilah selari dengan proses pembangunan lestari. Pembangunan sosioekonomi penduduk Langkawi hendaklah diteruskan supaya penduduknya tetap menikmati faedah pembangunan negara dan negeri Kedah. Yang pentingnya ialah peningkatan kualiti hidup penduduk Langkawi, mengikut acuan yang ditetapkan oleh penduduknya dengan bantuan pihak-pihak berkepentingan.

Governans Langkawi perlu menintegrasikan prinsip-prinsip yang berkaitan dengan konsep-konsep asas yang telah diterangkan di awal makalah ini. Satu takrifan yang mudah telah dibina oleh penulis iaitu, "... governans melihat aspek struktur, sistem dan proses urus tadbir yang melibatkan pihak-pihak berkepentingan, yang memberi fokus kepada kuasa, subjek, objektif/ tujuan, bidang kuasa, tatacara, langkah-langkah dan skop sesuatu perundangan, institusi atau pihak-pihak berkepentingan..." (Sarah Aziz 2010). Sistem governans ini perlu dibentuk dengan mengambil kira beberapa elemen yang telah dikenal pasti termasuk pemahaman istilah dan falsafah warisan dan pemeliharaan serta pemuliharaan warisan oleh semua pihak berkepentingan; penterjemahan enam garis panduan dan kriteria oleh GGN UNESCO mengenai konsep geopark sebagaimana yang telah digariskan dalam makalah ini. Selain itu, elemen lain termasuk pemahaman sepenuhnya konsep asas governans, governans baik, governans untuk pembangunan lestari dan pengurusan transisi; pemahaman sepenuhnya sistem pentadbiran, pengurusan dan governans sedia ada supaya governans yang dibentuk untuk melaksanakan Langkawi Geopark dengan berkesan dapat diintegrasikan dengan jayanya, tanpa mengganggu-gugat sistem-sistem pengurusan dan governans yang telah berjaya dilaksanakan sebelum ini.

Sistem governans Langkawi Geopark perlu mengambil kira hubungan antara kerajaan dan agensi-agensi di peringkat persekutuan, negeri dan tempatan. Sistem tersebut juga mematuhi Perlembagaan Malaysia dan undang-undang yang menyediakan kuasa, mandat dan sekatan kepada setiap pihak di pelbagai peringkat; mematuhi peraturan-peraturan pentadbiran yang telah diterima pakai oleh agensi-agensi kerajaan; serta sistem governans yang telah wujud di Langkawi sebelum wujudnya Langkawi Geopark. Peranan pihak swasta, NGO dan komuniti sangat penting tetapi pihak yang memainkan peranan utama sebagai pemangkin, fasilitator dan penyelaras fungsi dan aktiviti ialah agensi-agensi kerajaan dan pelaksanaan pendekatan atas ke bawah (*top-down*)

dan bawah ke atas (*bottom up*). Sistem governans Langkawi Geopark perlu mengambil kira keunikan masyarakat majmuk Langkawi serta kepelbagaian budaya dan agama yang diamalkan. Proses pemuliharaan warisan pula perlu diasimilasikan dalam proses perancangan, pelaksanaan dan pengurusan pembangunan sedia ada dan di masa depan.

Kejayaan sistem governans Langkawi Geopark memerlukan satu faktor penyatuan (*consolidating factor*). Faktor ini ialah 'Semangat Kawi,' iaitu elemen *spiritual* yang mendokong prinsip perlindungan dan pemuliharaan warisan tabii dan warisan sosiobudaya manusia. Perkataan 'kawi' datang daripada perkataan 'Langkawi' dan merupakan simbol sesuatu yang teguh kerana 'kawi' datang daripada perkataan 'batu kawi' yang berwarna merah-kecoklatan, iaitu warna helang yang menjadi simbol kemegahan Langkawi Geopark. Komuniti serta pihak-pihak berkepentingan yang lain yang mempunyai semangat 'kawi' ialah yang 'berpengetahuan' tentang falsafah warisan tabii dan hubungan dengan warisan sosiobudaya tempatan; 'berpenghayatan,' iaitu menghayati kepentingan melindungi dan memulihara kedua-dua warisan tersebut; dan 'beramal', iaitu mengamalkan kegiatan lestari dan mesra warisan (Ong Puay Liu 2010). Ini bermakna peningkatan kesedaran dan kefahaman mengenai Langkawi Geopark melalui program pendidikan awam sangat penting.

Untuk menghidupkan semangat 'kawi' ini, semua pihak berkepentingan perlu memahami malahan mencintai aspek geo, bio, budaya dan hubungan antara mereka. Ini akan diikuti dengan semangat sepunya Langkawi Geopark dan penghayatan amalan perundangan dan mendapat persetujuan semua pihak sebelum sesuatu membuat keputusan dan melaksanakan sesuatu. Apabila Langkawi dimiliki oleh semua 'geoparkians,' maka semua program pemuliharaan dan pembangunan lestari yang berkaitan dengannya akan menjadi lebih mudah dan lebih berkesan.

KESIMPULAN

Tiga soalan utama yang telah diutarakan di bahagian awal makalah ini, iaitu sama ada sistem dan amalan semasa pengurusan Langkawi memenuhi keperluan semasa dan akan datang; adakah sistem governans semasa yang diamalkan masih relevan untuk diteruskan; dan apakah sistem governans yang perlu digunakan dalam pengurusan Langkawi Geopark ke arah pembangunan lestari. Jawapan sepenuhnya belum lagi diperoleh. Namun demikian pada amnya amalan semasa masih boleh diteruskan cuma ditambah dengan aktiviti-aktiviti peningkatan kefahaman dan kesedaran awam yang sistematik melalui program pendidikan awam yang komprehensif. Selain itu mengadakan lebih banyak program perundingan dan pembuatan keputusan bersama pihak-pihak berkepentingan. Hubungan antara pihak-pihak berkepentingan di semua peringkat kerajaan dan

pentadbiran negara perlu dipereratkan lagi supaya Langkawi menjadi milik semua. Peluang-peluang untuk mengukuhkan status Langkawi perlu digunakan sepenuhnya, seperti memasukkan ‘Langkawi Geopark’ dalam dokumen perancangan di semua peringkat dan juga dalam program semua agensi. Sebaran mengenai Semangat ‘Kawi’ perlu dipergiatkan sehingga menjadi sehati dengan aspirasi penduduk Langkawi.

Penyelidikan mengenai sistem governans bagi pemuliharaan warisan di Langkawi Geopark yang dilakukan telah menerima sambutan baik daripada LADA, agensi-agensinya pelaksana di Langkawi, pihak berkuasa negeri Kedah dan agensi-agensinya Kerajaan Persekutuan. Penyelidikan ini akan diteruskan sehingga siap penyediaan Pelan Pengurusan Langkawi Geopark agar satu sistem governans pengurusan Langkawi Geopark dapat dihasilkan.

PENGHARGAAN

Penulis mengucapkan terima kasih kepada anggota kumpulan Governans Pemuliharaan Warisan yang lain, iaitu Ong Puay Liu (Insitut Kajian Etnik atau KITA), Sharina Abdul Halim (Institut Alam Sekitar dan Pembangunan atau LESTARI) dan Ibrahim Komoo (Institut Kajian Bencana Asia Tenggara atau SEADPRI). Selaras dengan konsep dan ciri-ciri governans, kumpulan penyelidik ini diberi nama GAMAT yang bermaksud “Governance is Advisory, Management, Advocacy, Togetherness.” Penulis juga merakamkan penghargaan kepada Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM) yang membiayai penyelidikan ini melalui geran UKM-GUP-PLW-08-11-048.

RUJUKAN

- Chan Kim Ling @ Geraldine, Sarah Aziz, Halimaton Saadiah Hashim and Rahimah Aziz. 2010. *Jaringan dalam Governans untuk Langkawi Geopark*. *AKADEMIKA* Jld. 80: ____ (Keluaran Khas). Geopark Peraga Pembangunan Lestari Wilayah.
- Halimaton Saadiah Hashim, Sarah Aziz, Rahimah Abdul Aziz, Ong Puay Liu, Chan Kim Ling @ Geraldine. 2010. *Land Use Planning and Management as a Governance Tool for Langkawi Geopark*. Kertas kerja dibentangkan di 4th International Conference on Geoparks 2010, Langkawi, Malaysia.
- _____. 2010. *Governance for Langkawi Geopark: The Sustainable Land Use Management Option*. Kertas kerja dibentangkan dalam Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan, anjuran Sustainable Regional Development Research Niche, di Awana Porto Malai, Langkawi, 26-28 Februari 2010.
- Hall, R.E. 2005. *Organizations: Structures, Processes and Outcomes*. 9th Edition, New Jersey: Upper Saddle River.
- Howard, P. 2003. *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. London: Continuum.
- Ibrahim Komoo. 2004. Geoheritage Conservation and Its Potential for Geopark Development in Asia-Oceania. Dalam *Warisan Geologi Malaysia* (Geological Heritage of

- Malaysia). Mohd Shafeea Leman & Ibrahim Komoo. (Pnyt.). 221-230. Bangi: LESTARI UKM.
- _____. 2010. ‘Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah.’ Kertas kerja yang dibentangkan di *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*, Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- _____. 2010. *Geopark Peraga Pembangunan Lestari Wilayah*. *AKADEMIKA* Jld. 80: 7-16 (Keluaran Khas). Geopark Peraga Pembangunan Lestari Wilayah.
- Institute of Governance. 1999. *Governance in Transition: Issues and Challenges for Canada*. Plumpte, T. & Graham, J.
- Jabatan Warisan Negara. 2008. http://www.warisan.gov.my/index.php?option=com_content&view=article&id=175&Itemid=166. (Dimuatturun pada 8 Oktober 2010).
- Kemp, R. & Parto, S. 2005. Governance for Sustainable Development: Moving from Theory to Practice,” *International Journal of Sustainable Development* Jld 8, No. ½ ([http://kemp.unu-merit.nl/pdf/IJSD%208\(1\)%202%20Kemp%20et%20al.pdf](http://kemp.unu-merit.nl/pdf/IJSD%208(1)%202%20Kemp%20et%20al.pdf) (10 Oktober 2010).
- Lembaga Pembangunan Langkawi. 2006. *Laporan Tahunan 2006*. Langkawi: Lembaga Pembangunan Langkawi.
- _____. 2007. *Laporan Tahunan 2007*. Langkawi: Lembaga Pembangunan Langkawi.
- _____. 2008. *Laporan Tahunan 2008*. Langkawi: Lembaga Pembangunan Langkawi.
- _____. 2008. *Laporan Tahunan 2008*. Langkawi: Lembaga Pembangunan Langkawi.
- McKeever, P.J. 2009. *The UNESCO Global Network of National Geoparks: Geological Heritage and Sustainability*. LESTARI Public Lecture No. 7. Bangi: LESTARI, UKM.
- Mohd Shafeea Leman, Kamarulzaman Abdul Ghani, Ibrahim Komoo & Norhayati Ahmad. (Pnyt.). 2007. *Langkawi Geopark*. Bangi: LESTARI, UKM & LADA.
- Norzaini Azman, Sharina Abdul Halim, Ong Puay Liu, Ruslin Amir & Ibrahim Komoo. 2010, ‘Pendidikan Awam untuk Memperkukuhkan Komponen Pemuliharaan dalam Pembangunan Langkawi Geopark’. Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*, Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- Ong Puay Liu et.al. 2010. ‘Langkawi Geopark and the Making of ‘GeoParkians’ out of Langkawians: Experience from Within.’ Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*. Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- _____, Nur Hafizah Yusoff & Sharina Abdul Halim 2010. *Menjejak Semangat ‘Kawi: Langkawi Sebagai Geopark*. *AKADEMIKA* Jld. 80: 53-66 (Keluaran Khas). Geopark Peraga Pembangunan Lestari Wilayah.
- _____ & Sharina Abdul Halim. 2010a. ‘Trilogy in Geopark Governance: The Geo, the bio and the Anthropolos’. Kertas kerja yang dibentangkan dalam

- Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*. Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- Rahimah Abdul Aziz, Halimaton Saadiah Hashim, Ong Puay Liu, Chan Kim Ling @ Geraldine, Sarah Aziz, Sharina Abdul Halim & Ibrahim Komoo. 2010. ‘Framing Research for Geopark Governance: Situational Analysis Approach.’ Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*. Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- Ruslin Amir, Norzaini Azman, Sharina Abdul Halim, et. al. 2010. ‘Pendidikan Awam Geopark Langkawi: Sekolah sebagai Agen Perubahan’. Kertas kerja yang dibentangkan dalam ‘Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan.’ Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi..
- Sarah Aziz, Chan Kim Ling @ Geraldine, Rahimah Abdul Aziz, Halimaton Saadiah Hashim, Ong Puay Liu & Sharina Abdul Halim 2010. ‘Langkawi Geopark Governance: ‘Law-yeering’ Up For Conservation.’ Poster presented at the 4th International Conference on Geoparks 2010, Langkawi, Malaysia.
- Sarah Aziz. 2010. ‘Options for a Legislative Framework for Langkawi Geopark Governance.’ Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*. Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- Sharina Abdul Halim, Ong Puay Liu, Norzaini Azman, Ibrahim Komoo, Rahimah Abdul Aziz, Sarah Aziz, Geraldine Chan, Halimaton Saadiah Hashim & Ruslin Amir. 2010. ‘Understanding the Meaning of Geopark and Heritage Conservation from Local Perspectives: Views from Two Fishing Villages in Langkawi, Kedah, Malaysia.’ Kertas kerja yang dibentangkan dalam *Simposium Kebangsaan Warisan dan Pemuliharaan*. Anjuran Projek Arus Perdana “Geopark sebagai Peraga Pembangunan Lestari Wilayah,” Kelompok Warisan dan Pemuliharaan, Nic Pembangunan Lestari Wilayah, 26-28 Februari 2010, Awana Porto Malai, Langkawi.
- The World Bank. 1991. *Managing Development: The Governance Dimension*, A Discussion Paper August 29, Washington, D.C: The World Bank. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/03/07/000090341_20060307104630/Rendered/PDF/34899.pdf (10 Oktober 2010).
- UNDP. 1997. *Governance for Sustainable Human Development: A UNDP Policy Document*. <http://mirror.undp.org/magnet/policy> (10 Oktober 2010).
- UNESCO. 2010. *Guidelines and Criteria for National Geoparks seeking UNESCO’s assistance to join Global Geoparks Network (GGN)* (April 2010). <http://www.unesco.org/science/earth/doc1geopark/2010guidelines.pdf>. Dimuatturun pada 29 September 2010.
- United Nations Economic and Social Council. 2006. *Definitions of basic concepts and terminologies in governance and public administration*, Committee of Experts on Public Administration, Fifth Session, New York, 27-31 March 2006, Agenda item 5. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022332.pdf> (10 Oktober 2010).
- UNPA GLOSSARY. <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/tabid/928/language/en-US/Default.aspx> (10 Oktober 2010).
- <http://www.globaLangkawiGeopark.org/publish/portal1/tab59/> (13 Oktober 2009).
- http://www.lada.gov.my/index.php?option=com_content&view=article&id=44:joomla-security-strike-team&catid=29:the-cms. (13 Oktober 2009).
- http://langkawidiscovery.com/images/langkawi_map.jpg (13 Oktober 2009).
- <http://www.mplbp.gov.my/web/guest/home> (14 Oktober 2009).
- <http://www.kedah.gov.my/infojabatan/mainfile/home5.asp?kodjab=133012&namajabatan=pdl&homepage=home5> (14 Oktober 2009).
- <http://kedforestry.cjb.net/> (29 Oktober 2009).
- <http://kedah.gov.my/jkmmkedah/> (29 Oktober 2009).
- <http://www.ptgkedah.gov.my> (29 Oktober 2009).
- <http://www.jpbdkedah.gov.my/> (29 Oktober 2009).
- Halimaton Saadiah Hashim, PhD.
Institut Alam Sekitar dan Pembangunan (LESTARI)
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM, Bangi
Selangor, Malaysia
- Rahimah Abdul Aziz, PhD.
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM, Bangi
Selangor, Malaysia
- Sarah Aziz Abdul Ghani Aziz
Institut Alam Sekitar dan Pembangunan (LESTARI)
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM, Bangi
Selangor, Malaysia
- Chan Kim Ling @ Geraldine, PhD.
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600UKM, Bangi
Selangor, Malaysia